

УДК 343.9

МОТИВАЦІЯ ЗЛОВЖИВАНЬ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ ПРАЦІВНИКАМИ МИТНИХ ОРГАНІВ

Головійчук Л.Т., аспірант

Академія митної служби України

У представленій статті розглядаються мотиви та мотивація вчинення працівниками митних органів злочинів, пов'язаних з виконанням службових обов'язків.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, мотив злочину, мотивація, митні органи, спеціальний суб'єкт злочину.

Головійчук Л.Т. МОТИВАЦИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЙ СЛУЖЕБНЫМ ПОЛОЖЕНИЕМ РАБОТНИКАМИ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ / Академия таможенной службы Украины, Украина

В представленной статье рассматриваются мотивы и мотивация совершения сотрудниками таможенных органов преступлений, связанных с исполнением служебных обязанностей.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, мотив преступления, мотивация, таможенные органы, специальный субъект преступления.

Goloviychuk LT. MOTIVATION ABUSE OF OFFICE BY THE WORKERS OF CUSTOM AUTHORITIES / Academy of customs service of Ukraine, Ukraine

The article discusses the motives and motivation of committing customs officers crimes related to the performance of official duties. Strict adherence to and implementation of the laws is a general principle of modern penal policy of Ukraine. The fight against crime, particularly crimes in the service of law enforcement in general and in particular the customs authorities, in modern terms is considered as one of the priorities of the internal policy of Ukraine. The specified direction of domestic policy aims to protect the rights, freedoms and legitimate interests of all citizens, legal entities and individuals who participate in any social relationship outside Ukraine. As the national customs authorities have priority rights and freedoms of every person who crosses the borders of Ukraine, so the critical issue of crime prevention officers in the exercise of official duties customs workers is one of the most serious and complex issues in today's life of Ukrainian society, characterized as a process of reforming the system of law enforcement, and legislation regulating these areas.

But our view, the study of motivation and commitment of official crimes especially malpractice customs officials require special attention. First of all because of the abuse of power or position (Article 364 of the Criminal Code of Ukraine) is a major part of any abuse of the service, and only starting from a given corpus delicti can be determined that the person committed the offense: offense, misdemeanor or offense. Therefore, our attention and turned it into this type of crime, and its major component – description of the subjective side, in particular, the scope of offender motivation.

Key words: mental element of the crime, the motive of the crime, the motivation, the customs authorities, the special subject of the crime.

Обрана тема дослідження відповідає тематиці кримінологічних досліджень в Україні, пріоритетних напрямків дисертаційних досліджень на період до 2012 р., планам науково-дослідної роботи Академії митної служби України і її кафедри кримінально-правових дисциплін.

Аналіз наукових досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми підстав притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення службових (посадових) злочинів, особливостей їх кваліфікації, поняття та ознак службової і посадової особи, критеріїв їх розмежування та особливостей їх відповідальності, як і питання попередження злочинів у сфері службової діяльності у зв'язку з її складністю та багатоплановістю відображена в роботах багатьох вітчизняних та іноземних дослідників: К.В. Антонова, В.В. Василевича, Б.В. Волженкіна, І.А. Гельфанда, А.А. Герцензона, В.О. Глушкова, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, Б.В. Здравомислова, А.В. Коваленка, О.М. Костенка, М.Й. Коржанського, Н.Ф. Кузнецової, Н.П. Кучерявого, О.М. Литвака, О.М. Литвинова,

В.В. Лунєєва, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, Г.М. Міньковського, Г.К. Мішина, В. Рейсмана, А.Б. Сахарова, О.Я. Светлова, Г.Р. Смолицького, Х. Тама, І.К. Туркевич, Б.С. Утевського, М.І. Хавронюка, В.Г. Хашева, В.І. Шакуна, С.А. Шалгунової та багатьох інших. Перерахувати всіх дослідників неможливо, оскільки вказаний напрямок є досить об'ємним та потребує комплексного підходу

Однак до цього часу багато питань, що мають важливе значення для практики попередження злочинів у митній сфері, і які не отримали належного розгляду. Питання мотивації та формування мотивів, їх змістовної характеристики в протиправній діяльності чиновників митних органів не отримали належної уваги зазначених авторів. Тому і виникла потреба в проведенні дослідження саме аспектів мотивації та мотивів.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової статті є здійснення кримінально-правового аналізу мотивації протиправної діяльності працівника митного органу, пов'язаної із зловживанням службовим становищем при виконанні ним своїх службових повноважень. Це дозволить у подальшому на ранніх стадіях виявляти осіб, схильних до вчинення службових злочинів, і службових зловживань зокрема, та розробити шляхи підвищення ефективності запобігання зловживань службовим становищем працівниками митних органів України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Зловживання службовими повноваженнями – це злочин з умисною формою вини. Фахівці в галузі кримінального права вважають, що дане діяння може бути вчинене як з прямим, так і з непрямым умислом [1]. Таким чином, для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності за ст.364 КК України необхідно встановити інтелектуальні та вольові ознаки, що характеризують вину, як обов'язкову ознаку суб'єктивної сторони розглядуваного діяння. Отже, нам необхідно встановити наявність усвідомлення особою (працівником митного органу) всі групи ознак: 1) чи було використання службових повноважень спрямовано проти інтересів служби в митному органі; 2) чи настали наслідки, визначені в законі про кримінальну відповідальність результатом дій саме розглядуваної особи – працівника митного органу. При цьому необхідно також встановити і факт порушення прав та законних інтересів фізичної чи юридичної особи, яка стала потерпілою від неправомірних дій працівника митного органу.

Мотивація злочину (злочинної поведінки) (франц. *motivation* – обґрунтування, від *motif* – спонукальна причина), що представляє собою:

- 1) внутрішній (психологічний) процес (механізм) виникнення спонукань, що ґрунтуються на потребах, інтересах, почуттях, емоціях індивіда та ін., і динамка їх розвитку прослідковується через потяги, бажання, прагнення діяти в наміченому напрямку;
- 2) результат формування мотиву та обґрунтування (аргументація) на цій основі вольового акту, його психологічної причини.

Мотивація поведінки особи злочинця (працівника митного органу), як свідчить аналіз кримінальних справ за статтями 364, 365, 366, 367, 368 КК України, включає не лише характеристики усвідомлення винним характеру вчинюваного діяння, а й її ставлення до себе, інших людей, у т.ч. колег, суспільства в цілому, існуючих у ньому моральних і правових вимог, співвіднесення з цими нормами, правилами та традиціями наявних мотивів і спонукань при виборі форм і засобів задоволення потреб, у т.ч. злочинних (суспільно небезпечних і протиправних). Таким чином, мотивація протиправної діяльності працівника митного органу, пов'язана з порушенням саме встановленого порядку виконання ним службових обов'язків, зловживання службовим становищем та вчинення іншого злочину у сфері службової діяльності завжди обумовлена певними

моральними вимогами, що така особа ставить до себе та до свого оточення (у т.ч. і до тих осіб, з якими стикається при виконанні своїх службових повноважень). І, крім того, мотивація завжди обумовлюється правовими вимогами, що дозволяють службовій особі діяти певним чином, як це передбачено законодавчими та нормативними актами, котрі регламентують діяльність митної служби, а також наявні в них прогалини дозволяють особі здійснювати певні відхилення в поведінці, не передбачені законом. Ми маємо на увазі ті ситуації, коли внаслідок існуючої прогалини в законі працівник митного органу може дозволити собі діяти хоча і не всупереч закону, але порушувати при виконанні своїх службових обов'язків права та законні інтереси інших осіб.

На відміну від інших поведінкових активів, у мотиваційну структуру злочину органічно включається усвідомлення винною особою суспільної небезпечності вчиненого діяння чи можливість і обов'язок усвідомлення такої небезпеки. В одних випадках суспільно небезпечні наслідки виступають як мета дій чи утримання від них (бездіяльність), зумовлені певними мотивами винного, і тоді йдеться про умисел (прямий – коли дії бажані, непрямий умисел має місце – коли дії лише допускаються винним); в інших – це вторинний (або опосередкований) результат виявленої винним необережності (злочинна самовпевненість чи злочинна недбалість). У такій ситуації мотив і мета не збігаються з наслідками, які фактично настали від протиправної діяльності винної особи – працівника митного органу, і не стосуються їх, оскільки характеризують самі злочинні дії винного.

Дія і бездіяльність без ясно і чітко виражених у них намірів винного не повинні бути предметом моральної чи правової оцінки. Мотив злочину відображається і опредмечується в меті вчинюваного особою злочину, пов'язаного зі службою в митному органі у вигляді готовності діяти так, а не інакше. Винуватість і мотивування дій (бездіяльності), доповнюючи одне одного, розкривають зміст суб'єктивної сторони складу службового злочину, що потребує відповідної правової оцінки. Сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак дає змогу визначити ступінь і характер відповідальності за посягання на інтереси, що охороняються кримінальним правом або іншою галуззю права. Однак коли ми розглядаємо зловживання службовим становищем, то мова іде, у першу чергу, про порушення найбільш важливих прав, свобод та інтересів особи, які захищаються саме нормами кримінального законодавства, а потім уже – і нормами інших галузей (цивільного, господарського, трудового та ін.) права.

Деякі злочини скоюються в стані сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту), що виникає внаслідок заподіяного насильства чи тяжких образ з боку потерпілого. Для них характерна імпульсивність, зумовлена миттєвими, що швидко нарастають, станами люті, гніву, ревнощів і т. ін., та похідні від них емоції і спонукання до їх задоволення в даний момент, тут же, невідкладно. Це супроводжується неповнотою усвідомлення суспільної небезпеки скоюваних дій та їх наслідків, порушеннями контролю за вибором варіанта поведінки в ситуації, що склалася, і розглядається як обставина, що пом'якшує вину. При встановленні судово-психіатричною експертизою патологічного афекту з не контрольованістю свідомості та волі особа визнається неосудною.

Для злочинів у сфері службової діяльності, і особливо це стосується зловживання владою або службовим становищем, така мотивація неприйнятна. Це пов'язано з тим, що зловживання передбачають часто тривалу підготовку, ретельне обмірковування механізму вчинення злочину. Послідовності дій потенційного злочинця, щоб якомога ретельніше приховати можливі сліди вчинення злочину (а вони, як правило, мають документальне відображення), або приховати (чи легалізувати, представити як законний) сам процес вчинення злочину, в якому задіяна не одна особа (винного), і тому розтягнутість у часі не дає підстав вважати, що цей злочин може бути вчинено

імпульсивно, швидко, під впливом будь-яких емоційних станів. Як свідчить проведене нами вивчення матеріалів кримінальних справ по злочинах, вчинених службовими особами митних органів, то майже всі вони (84%) ретельно продумувалися, обмірковувалися схеми їх вчинення та приховування слідів злочинної діяльності. І лише 16% злочинів, вчинених працівниками митниці були спонтанними, і характеризувалися відсутністю підготовки. У таких ситуаціях винні розраховували на те, що їх ніхто не викриє, оскільки потерпілі особи не зацікавлені у викритті факту злочину (ввезення на територію України не задекларованих товарів та давання хабарів, фальсифікація митних документів та бездіяльність службових осіб тощо).

Безпосередня мотивація не розкриває дійсних причин вчиненого злочину у сфері службової діяльності (і саме зловживання службовим становищем), бо вони завжди полягають у складній взаємодії особистості й середовища та є результатом такої взаємодії.

На думку А.В. Савченка, мотивація злочину – це цілісний внутрішній процес формування, розвитку і реалізації мотиву злочину; процес суб'єктивної (тобто психічної або внутрішньої) детермінації суспільно небезпечного діяння [2].

На противагу таким думкам, зазначимо, що мотивація злочину містить у собі мотив злочину як головний компонент її структури, звідси, поняття мотивації злочину є ширшим, ніж поняття мотиву злочину. Крім мотиву, до складу мотивації входять й інші складові компоненти мотивації: потреби, цінності, цілі, ідеали, емоції тощо. Завдяки мотивації досягається цілеспрямованість і осмисленість дій у цілісному поведінковому акті суб'єкта злочину. Мотивація здійснює спонукальний вплив на всіх ланках розгортання злочинної поведінки. Щодо мотиву, то він створює лише той внутрішній фон, на якому ґрунтується та розгортається процес мотивації в цілому.

Отже, мотив злочину – це більш вузьке поняття, це відносно відокремлений інтегральний психічний утвір; мотивація злочину – більш широке поняття, це динамічний процес формування, розвитку і реалізації мотиву в суспільно небезпечному діянні [2].

Вивчення мотивації безпосередньо пов'язано з боротьбою зі злочинними явищами, особливо з їх попередженням. Тільки глибоко розуміючи, які ж саме чинники впливають на особистість при виникненні кримінальної мотивації, можна розробити ефективну програму попередження злочинності та профілактики правопорушень, продуктивно провадити індивідуально-профілактичну й виховну діяльність. Спираючись на закономірності мотиваційного процесу, необхідно здійснювати взаємодоповнюючу профілактичну роботу шляхом корекції переконань, підвищення правової свідомості конкретної особи з наступною перебудовою ієрархії мотивів особистості. Бажано також впливати на людину шляхом зміни її соціального середовища, сфери й умов діяльності з подальшою зміною через діяльність її мотиваційної сфери. Дослідження кримінальної мотивації дозволить поглибити наукові уявлення про закономірності й особливості формування злочинної поведінки й особи злочинця і сформулювати заходи по ефективному усуненню впливу факторів, що сприяють вчиненню злочинів [3, 150].

Зміст терміна «всупереч інтересам служби» в правовій літературі отримав тлумачення однозначне, за виключенням окремих випадків.

Так, Пленум Верховного Суду України у своїй постанові вказує, що при зловживанні службовим становищем службова особа діє незаконно, і використовує надані їй законом права і повноваження всупереч інтересам служби [4].

Так, Б.В. Здравомислов вказує, що «деяние совершается вопреки интересам службы, когда оно нарушает правильную деятельность того звена государственного аппарата, в

котором работает должностное лицо, препятствует осуществлению стоящих перед ним и аппаратом в целом задач, выполняется не на основе и не во исполнение законов и других нормативных актов, а в противоречие с ними» [5, 45]. Б.В. Волженкін вважає, що інтереси служби, всупереч яким службова особа використовує в даному випадку свої службові повноваження, «определяются не только потребностями функционирования конкретного государственного органа или органа местного самоуправления, государственного или муниципального учреждения, воинского формирования, но и интересами деятельности публичного аппарата управления в целом» [6, с. 12, 76].

Ю.І. Ляпунов підкреслює, що дія, вчинена всупереч інтересам служби, це така суспільно небезпечна поведінка службової особи, яка не лише не узгоджується зі службовою необхідністю, іде їй на шкоду, але й «грубо противоречит ...основным принципам государственной службы, а иногда и попирает их» [7, 36]. При цьому така поведінка особи порушує встановлені чинним законодавством – загальні, та іншими нормативними актами – спеціальні обов'язки службової особи.

В.І. Динека поділяє всі випадки вчинення різноманітних діянь «всупереч інтересам служби» як такі, що можна класифікувати на певні групи. Такими групами, на його думку, можна назвати: 1) діяння всупереч встановленим вимогам чинного законодавства (законів та нормативних актів); 2) діяння з протиправним використанням службових повноважень та порушення загальних принципів державної служби; 3) діяння. Пов'язане з невірним (неправильним) використанням службовою особою наданих їй прав та невиконанням обов'язків службового характеру [8, 58].

Однак не можуть бути визнані злочинними у відповідності до положень чинного кримінального законодавства про крайню необхідність, коли службова особа при використанні своїх службових повноважень повинна діяти таким чином, щоб шляхом заподіяння меншої шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам, попередити настання суттєво більшої шкоди. Обов'язковою умовою при цьому повинно бути те, що обраний службовою особою шлях дій є єдиним, і іншим шляхом чи способом запобігти настанню більш шкідливих наслідків було неможливо (ст.39 КК України). Аналогічна ситуація може складатися і при виконанні наказу чи розпорядження працівником митного органу (ст.41 КК України), оскільки виконання владних приписів безпосередніх керівників є обов'язковим та беззаперечним, і відноситься до обов'язкових правил і принципів проходження служби в митних органах – єдиноначальності та субординації.

В усіх випадках виконання обов'язків службовою особою митного органу «всупереч інтересам служби» є, на наш погляд, дією, що характеризується наступними ознаками: 1) дія спрямована на порушення встановлених законом, нормативними актами та посадовими інструкціями обов'язків, покладених на працівника митного органу; 2) суспільно небезпечний характер поведінки службовою особою, що створює небезпеку заподіяння негативних та шкідливих наслідків для різних груп суспільних відносин (авторитету митного органу та митної служби в цілому, авторитету держави Україна у внутрішніх та зовнішніх відносинах, оскільки митна служба є одним із видів державної служби, і пов'язана із зовнішньоекономічними зв'язками нашої країни, інтересам та законним правам фізичних та юридичних осіб, які є суб'єктами цих відносин та ін.); 3) реальне заподіяння істотної шкоди інтересам окремих фізичних, юридичних осіб, суспільства та держави у встановленому законом мініальному розмірі, необхідному для порушення кримінального провадження за ст.364 КК України – це 100 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9]. На 2013 рік такий мінімум встановлений у розмірі 573 грн. 50 коп. [11]; 4) умисний характер поведінки службової особи – працівника митного органу, при якому він не лише усвідомлює суспільну небезпечність, шкідливість та протиправність своєї поведінки, а й усвідомлює, що

протиправно намагається використати свої можливості по службі в митному органі, по займаній ним посаді, або авторитет органу чи служби в цілому і бажає діяти саме так, а не інакше.

Як витікає з аналізу чинного кримінального законодавства та актів, що тлумачать застосування окремих його положень, істотна шкода при вчиненні зловживання службовим становищем може мати різний характер. На це може впливати форма вини та завдана злочином шкода. Якщо йдеться про заподіяння працівником митного органу наслідків нематеріального характеру, – то питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи (порушення права на свободу та особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо; піддрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів. При цьому обов'язково при вирішенні наявності такої ознаки заподіяної шкоди, як істотний її характер, враховуються: кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо. У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ознаками істотної шкоди можуть бути: а) конкретно заподіяна реальна шкода – полягає в зменшенні наявних фондів і заподіянні тим самим прямих майнових збитків (використання службовою особою службового транспорту в особистих цілях – амортизація та пальне за рахунок установи); б) упущена (втрачена) вигода – неодержані доходи (службова особа видає незаконний наказ про скорочення випуску продукції, умисно не виконує свої службові обов'язки, що призводить до порушення роботи підприємства, зупинки або скорочення випуску продукції, несвоєчасно укладає контракт без об'єктивних причин); в) істотна шкода може бути і як оціночна категорія – коли мова іде про оцінку немайнової шкоди: морального, організаційного, політичного, ідеологічного характеру (спричинення чи потурання вчиненню злочину іншими особами; вчинення службовою особою службового та іншого злочину; приховування раніше вчиненого службовою особою злочину (викрадення, підроблення); невиконання службовою особою своїх повноважень вчинення злочину стало можливим з боку підлеглих (відсутність належного контролю, недбалість – незаконне заволодіння майном підлеглими, складання нотаріусом підробленого заповіту, а працівник митного органу при виявленні цього намагається примусити потерпілу особу або спільно з нею заволодіти цим майном); г) загальне обрахування шкоди при наявності майнової та немайнової шкоди (навіть якщо майнова шкода менше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (у цьому проявляється нерозривна єдність наслідків одного злочину).

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямку. Таким чином, можна говорити про те, що дія службової особи – працівника митного органу може бути лише складовою її протиправної поведінки, ланцюжком у сукупності інших протиправних діянь. Крім того, вона має певну мотиваційну основу та завжди пов'язана зі способом, який обирає службова особа для досягнення бажаного для неї злочинного результату. Однією з ознак такої поведінки можна назвати і те, що працівник митного органу вчиняє дії, що шкодять інтересам, яким він покликаний служити і про які повинен ретельно дбати під час служби в митному органі, охороняти, захищати та підтримувати у своїй повсякденній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яни П.С. Взятничество и должностное злоупотребление: Уголовная ответственность / П.С. Яни. – М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 2002. – 120 с.
2. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину: монографія / А.В. Савченко. – К.: Атіка, 2002. – 144 с.
3. Подільчак О.М. Мотивація злочинної поведінки та її значення у кримінологічних дослідженнях / О.М. Подільчак // Проблеми законності: Респ. межвідом. наук. зб. – 2002. – Вип. 54. – С. 150.
4. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. – 2011. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/>
5. Здравомыслов Б.В. Должностные преступления. Понятие и квалификация / Б.В. Здравомыслов. – М.: Юрид. лит., 1975. – 168 с.
6. Волженкин Б.В. Служебные преступления: Комментарий законодательства и судебной практики / Б.В. Волженкин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005. – 560 с.
7. Ляпунов Ю.И. Контрабанда – надежный заслон / Ю.И. Ляпунов // Агитатор. – 1989. – № 8. – С. 35-36.
8. Динека В.И. Ответственность за должностные преступления по уголовному праву России: учебное пособие / В.И. Динека. – М.: Юрид. ин-т МВД России, 1998. – 71 с.
9. Кримінальний кодекс України за станом на 1 вересня 2010 р. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2010. – пункт 3 примітки до ст.364 КК України.
10. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 р. [Електронний ресурс] // Верховний Суд України. – 2011. – пункт 6. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/>
11. Про Державний бюджет України на 2013 рік: Закон України від 06.12.2012 р. № 5515-VI. [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – 2013. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>